

Kampóskeresztes edények egy változata.

Szegedtől DDK-re, 10 km. távolságban fekszik Ószentiván község, a kettészelt Torontálmegye jelenlegi határához 3 km.-re. Környékének legnagyobb részét még a XVIII. században is víz borította s a művelhető rész a régi térképek tanúsága szerint is szigeten feküdt, amelyet majdnem minden oldalról a Tisza és Maros vadvizeiből összegyűjtött víz övezett. Lakóit ma is „Sziget”-nek hívják a községet. Az egykori vízállás helyeken ma mindenütt szántóföldek vannak, de az egykori sziget ma is erősen kiemelkedik a laposabb környékből. De még a régi sziget felszíne is nagy magasságkülönbségeket mutat. A község ÉNy-i oldalán egymás mellett két hosszú halom sorakozik; valamikor ér választotta el őket egymástól. Az első szélmalom van, aljában pedig, közvetlen vasúti sín mellett a lakosság homokos gödre, ahonnan 25 év alatt mintegy 6000 négyzetméter területről hordták el a földet. A földhordás alkalmával gödröket, tűzhelyeket, kagyló halmokat és cserépedényeket találtak, amelyeknek legnagyobb része természetesen veszendőbe ment. A véletlen folytán megmaradt keramikus anyag a kő- és bronzkor között oszlik meg. A második halom K és Ny-i végein őskori temetőt tártunk fel, zsugorított csontvázakkal. A harmadik, eddig még feltáratlan temető a község D-i. oldalán van.

Az elmúlt nyár folyamán az előbb említett temetőkön kívül a malom melletti halomban is ásattunk. Az ásás alkalmával negyven lakógödröt bontottunk fel, amelyekből számtalan edény és szerszám töredék került elő s úgy az újabb kőkorszak, mint a bronzkor képviselve volt benne.

Nem szándékom e sorokban az egész telep anyagát behatóan ismertetni, csupán két edényt és két töredéket akarok bemutatni, amelyek a telep különböző helyeiről kerültek elő.

6 m. széles és 40 m. hosszú feltárásunk ÉNy-i sarkában két különböző korú gödör körvonalait bontotta ki az ásó. Az egyik 160 cm. mélységű volt s belőle rómaikori barbár keramikai anyag került elő. A gödör fenekét elérve EK-i oldalán bolygatott földet találtunk. Tovább folytatva a munkát 175 cm. mélységben egy eléggé korhadt emberi csont-

vázra akadtunk, minden melléklet, nélkül. A csontváz erősen zsugorítva baloldalán feküdt. Feje É, lába D, arca K felé fordult. Alsó és felső lábszárai teljesen párhuzamosak voltak egymással. Ezt a helyzetet csak kötözéssel lehetett elérni.

A csontváz alatt a puha föld tovább folytatódott, jöllehet a sir két végén már természetes sárga föld volt. 10 cm.-re a váz alatt edény töredékek feküdtek, köztük – közvetlen a medence alatt – egy széjjel repedezett, de egészet mutató tál. Kibontásakor a fenékén – a belső oldalon – egy hozzá-tapasztott domborúmívű kampós keresztet találtunk, amelynek végei felfelé állottak. (Lásd az ábrát.)

Az edénynek csak az alsó része van meg – és nem tál, mint első látászat fa mutatkozott, hanem egy nagyobb méretű edény alsó része, amelyen 18 cm. magasságban szabályosan körbefutó kiemelkedő díszítés van, szabályosan ismétlődő köralakú benyomásokkal. Az edény anyaga durván iszapolt szemcsés anyagból készült. Jól égetett. Külső része vörösszínű, belső része legnagyobbrészt fekete, itt-ott tarka foltok lát-

szanak benne. Átmérője a díszítésnél 48.5, fenéke 7.0, falvastagsága 1.3 cm. A fenék belsejében lévő egyenlőszárú kereszt egy-egy szára 3.1 cm. A felfelé álló kampók háromszögalakú gúla alakúak és 1.65 cm. magasak. A kereszt szárai felfelé élesednek. A gúla végében vékony lyuk van.

Az edény alatt újabb földréteg következett edénycserepekkel vegyesen. A teljes kibontás után 150 cm. átmérőjű 220 cm. mélységű verem lakás tűnt elibénk. A cserepek közt azonban a kampóskeresztes edényhez tartozó darabokat nem találtunk.

E gödörtől DK-re 13 méterre talált gödörben (közben több is volt) több nagyméretű cserépdarabot találtunk, köztük olyat is, amely fenéktöredéknek látszott s belőle az előbb leírt kampós kereszt kampójára emlékeztető háromszögalakú gúla állott ki. A cserepekből sikerült az edényt tökéletesen rekonstruálni. Alakja és felépítése teljesen elüt a használati edények alakjától. (Lásd az ábrát.)

A széttört darabokból az edény szerkezete igen jól megállapítható volt. Nem egyszerre készítették korongon, hanem valósággal darabokból építették. Az egész edény, a füleket nem számítva, öt darabból készült. A legalsó rész 14.5 cm. magas, felül kereken végződő darab, a második 6, a harmadik szintén 6, a negyedik 7 cm; végeik hegyesek. Ezeket a részeket gondosan egymásra rakták, de előbb úgy látszik ki is égették. Ennek a belső váznak egészen fekete a színe. Az egymásra rakott részeken kívül-belül durvább, szemcsésebb anyaggal összetapasztották s felül a külön elkészített befejező részt rátapasztva ráépítették. A fenékrész elkészítése után a külön elkészített domborművű, felfelé álló végű kamposkeresztet beletapasztották.

A feketére égetett belső rész 6.5 mm. vastag. A belső tapasztás szintén 6.5, a külső 3 mm. Az egész falvastagság 16 mm.

Az edény anyaga a külön készült részek szerint különböző. Az alsó rész durvább anyagból készült, a felső azonban finom iszapolású és fényesre van simítva. Égetése egyformán jó. Színe kívül-belül egyaránt vörös. Sem külső oldalán, sem belsejében a használatnak nyoma sincs.

Pereme kihajló. Szájától lefelé 19 cm.-re kiemelkedő díszítés fut körül, amelyen kör alakú benyomások sorakoznak. A díszítés vonalában foglalnak helyet a bemélyedő közepű szalagfűl tövek. A fülek az edényre úgy vannak ráillesztve, hogy az összeillesztés helyén a falat kilyukasztották s a lyukon átszorított agyagot belülről lesimították. A fülek bemélyedésének folytatásában mindenütt egy-egy lyuk foglal helyet; a lyuk elhelyezkedése csak az egyik fűlnél csúszott egy kissé félre. A fülek elhelyezése nem egészen szimmetrikus. Az egymástól való távolság 25, 28, 25.5 és 27 cm. A fülek szélessége 3 cm. A felsőrészt a körülfutó díszítés élesen választja el a díszítés nélküli középső résztől. A fenéktől felfelé 18 cm. magasságban az előbbihez hasonló díszítés fut körül, de a kiemelkedő rész utólag lett az oldalhoz tapasztva. A díszítés alatti rész sincs díszítve. A fenék az edény méreteihez képest igen kicsiny és gyengén profilált. A belsejében

levő kampóskeresztnek csak két ága van meg, mert a fenék egy része nem került elő. Méretei az első edényben lévő kereszténél nagyobbak. A száruk végén itt is lyuk van.

Magassága 56.5, szája 19.5, nyaka 12, öblösödése 58, fenéke 10 cm.

Az egyik töredék a két említett gödör közt lévő 2 m. mélységű gödör cserepei közül került elő. Anyaga a fentebb leírt edény alsó részének anyagával egyező. A kampós keresztnek csak két szára van meg, de az is töredékes. Belső részén épen úgy, mint az első edénynél, az égés nyomai igen jól kivehetők. A külső része azonban az eredeti vörös színt megőrizte.

A másik töredék szorványos leletből került elő. Az ásatás befejezése után egyik három méteres gödör fenekén találtak egy, az előbb leírt edény méreteivel és finomságával teljesen egyező nyak, illetőleg szájrész töredéket. E töredéknek külső oldala és kihajló szájrészének belső része az eredeti vörös színt megőrizte, de az a rész, amely a már függőlegesen haladó nyak alatt következik, feketére égett.

Az edénynek belső díszítésére szolgáló domború ábrázolásokkal magyar példákon is találkozunk. Előfordultak Tibold-Darócon, ahol két nagyobb méretű edény fenekén háromszögben elhelyezkedett durva csúcsként állottak ki.¹ Ehhez hasonló fordult elő Gombán² és Sajószentpéteren.³ A Tiszafüred melletti Ásotthalomban edények belső oldalán is találtak.⁴ Előfordult a vatyai urnatemetőben is.⁵ A nyiregyházi muzeumban is van két durva töredék, amelyeknek fenekén tompa végű fogak állanak ki. Az egyiket Nyirtason, a másikat Lorántházán találták. Ezek a díszítések azonban nem kereszt formájúak. Az a feltevés, hogy ezek fűtőedények voltak s oldalaikon kiálló nyulványokra huzták volna rá a sütésre szánt tésztafélét, nem valószínű, mert ha ezt a célt szolgálta volna, nem tették volna az edény fenekére is. Inkább valami misztikus célt szolgálhatott s csak lassankint fejlődhetett addig a fokig, amelyen az óbesenyői⁶ és gerjeni⁷ példákon láthatjuk. Az első esetben az edényfenék külső részén, homorú, belső részén pedig domború keresztformát láthatunk, ez utóbbinál pedig két olyan részt, ahol a belső oldalon domború kereszt foglal helyet, a száruk közti mezőben kiemelkedő nyulványokkal. Mivel azonban ezek is csak töredékek, nem tudhatjuk, hogy a kereszték végén nem volt-e

¹ Arch. Ért. 27. 247. 1.

² Arch. Köz. II. VIII. tábla 60.

³ Arch. Ért. 27. 247. 1.

⁴ Arch. Ért. 25. 184. 1.

⁵ Arch. Ért. 29. 129. 1

⁶ Arch. Ért. 31. 150. 1.

⁷ Arch. Ért. 11. 304. 1.

meg az a kampó, amelyet az ószentiváni edényeknél megtaláltunk. A legtisztább analógiát azonban az izsáki urnatehető anyagában látjuk, ahol egy felső részén négy lyukkal ellátott, törött nyakú urna fenekén, bár elnyúltabb formában, a felfelé álló kampók is megvannak.⁸ Az edény alakjához hasonlóak a már hivatkozott vatyai temetőben is előfordulnak.

A bemélyített kereszt edény fenekéken vagy tálakon hazai leltünkben gyakrabban előfordul. Elég e tekintetben a tordosi általánosan ismert leletekre hivatkozni, amelyeknek ép e téren való fontosságát legutóbb Lechler is elismerte.⁹ De előfordulnak a még publikálatlan csókái telep anyagában is, amelyeknek kőkori származása kétségtelen s így Lechler azon állítása, hogy Magyarországon a kőkorbán nem ismerünk kampóskeresztet,¹⁰ megdől.

A külföldi leletek is nagy számmal rendelkeznek bemélyített kereszttekkel díszített edényekkel, de domborművészesztalak tudtommal csak a ramelsloki (Kreis Winsen a. d. Luhe) urna temetőben fordult elő s ott is az edény külső oldalán foglal helyet.¹¹

Kiálló belső fogakat két helyről ismerek. Az egyik a Langenlois környéki bronzkori leletekben fordult elő, ahol egy fenék töredéken egy középen álló magasabb nyulvány köré, még 6 (eredetileg talán több) szabályos távolságra elhelyezett kisebb nyulvány sorakozik.¹² A másikat Blume ismerteti a Trakische Keramik in der provinz Posen c. cikkében.¹³ E csészének közepén két lyukas csücsök van elhelyezve. Az előbbit szintén sütési célokra szolgálnak tartják, a másik rendeltetésével nincsenek tisztában. Hogy ezeknek az edényeknek semmiféle praktikus célja nem lehetett az erősen valószínűnek látszik. Az ószentiváni edény teljesen összeállított példája ezt a feltevést erősíti meg. A teljesen szokatlan forma, az aránytalanul kisméretű fenék, az oldalon levő lyukak s a tört darabokon látszó égett foltok következtetést engednek arra is, hogyan használták. Azok a darabok, amelyekből az egész edényt sikerült összeállítani a használatnak semmi nyomát nem mutatják, de a temetkezés alatt talált fél és a különböző helyen talált két kisebb töredék belső része azt mutatja, hogy benne valamit égettek, amelynek lángja és füstje az edények minden részét bevonta, ahol azzal érintkezett. Természetes, hogy a függő-

⁸ Kecskeméti múzeum 155. 1911. I. sz.

⁹ Jörg Lechler: Von Hakenkreuz. II. I.

¹⁰ I. m. 24. I.

¹¹ Mannus VII. 176. I.

¹² Wiener Prähist. Zeitschrift VII–VIII. 69–70 I., még több lelőhelyet is felsorolt.

¹³ Mannus IV. 81. I.

leges nyak és a kifeléhajló száj érintetlen maradt. A bent égő vagy kojtorgó tüzet a, négy lyuk közt mozgó levegő éleszthette.

A kampós keresztnek felfelé álló végei a plaztika kezdetleges fokán álló művésznél könnyen érthetőek. A kiemelkedéssel akarta kifejezni a visszahajló kampókat, amelyeket visszahajtva nem tudott volna az edény szűk fenekén elhelyezni.

Hogy a kampós kereszt isteni szimbólum volt és hogy eredete a neolithikumba visszanyúlik, közismert dolog, amelyben a vele foglalkozó Sophus Müllertől–Georg Wilkeig egyet értenek. Hogy azután mindig a napnak, vagy eredetileg a holdnak volt a szimbóluma, mint azt Lechlerrel szemben Wilke állítja,¹⁴ arról sokat lehetne vitatkozni. Az azonban, hogy a primitív ember lelkét a folyamaton változó hold világ és a velejáró éjszakai csend hamarabb vitte épen sejtelmessége révén az istenként imádás gondolatára, valószínűnek látszik. Az edény tehát eredetileg bizonyosan kultusztárgy volt, amelyet később az égetett temetkezések idején az égetett csontok temetésére is felhasználtak.

(Szeged)

*****"Dr."Banner János.

¹⁴ Mannus 15. 133. l.